Hunyadkürti Soma

Fantomok nyomában

Paár Ádám: *A populisták (h)ősei. Az észak-amerikai populista mozgalom (1891–1908) rövid története, valamint eszmei rokon mozgalmai Magyarországon*
Szombathely, 2020, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 316

A populizmus fogalma és a mögötte rejlő politikai mozgalmak, eszmeáramlatok fél évszázada foglalkoztatják a nyugati társadalom- és történettudomány képviselőit. Szemügyre véve a kérdés nemzetközi szakirodalmát, némi túlzással azt állíthatjuk, a populizmuskutatás szinte önálló diszciplínát alkot, és számtalan politikatudós, történész és szociológus érdeklődését mozgatja meg. Ugyanakkor kifejezetten kétarcú tudományos irányzattal van dolgunk. Mennyiségi értelemben a populizmuskutatás rendkívül termékenynek mutatkozik, ám a fogalom természetéből adódó bizonytalanság okán sok esetben sajátos parttalanság jellemzi. Ez két dologban nyilvánul meg. Egyfelől a kutatók szorítkozhatnak a populizmus fogalmának definiálására, ebben az esetben azonban a történetileg létező populizmusok vizsgálata háttérbe szorul, ami nem kedvez a leíró pontosságnak. A másik lehetőség, hogy a definíciós kényszert figyelmen kívül hagyva a létező vagy létezett populizmusokra összpontosítunk. Ez a módszer természetesen azt a veszélyt hordozza, hogy a vizsgált jelenségek populista karaktere bizonytalanná, kérdésessé válik. Így fordulhat elő, hogy Juan Peróntól Hugo Chávezig és Jörg Haidertől José Bovéig a legkülönbözőbb történeti–politikai szereplők érdemelték ki a populista jelzőt. Ez az ellentmondásosság olyan, mintha Mariust és Sullát egyaránt valamilyen sajátos, rájuk jellemző „populizmus" keretében igyekeznénk értelmezni. A helyzetet súlyosbítja, hogy a populizmus fogalma az utóbbi évtizedben világpolitikai jelentőségre tett szert, ami ugyan növeli a tudományos és közéleti érdeklődést, de nehezíti a tisztánlátást.

A populizmus kutatásának alapvető problémája, hogy nagyon ritkán jelenik meg öndefinícióként, leggyakrabban a „demagógia" dehonesztáló értelmében használják bizonyos múltbeli és kortárs jelenségek megnevezésére. Új könyvében a történész–politológus Paár Ádám, a Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársa úgy döntött, a „populizmus kísértetét"a fogalom eredeti megjelenésénél vizsgálja. A 19. század utolsó évtizedében ugyanis az Egyesült

HUNYADKÜRTI SOMA (1994) PhD-hallgató, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Modernkori Magyarország Doktori Program.

Államokban alapított Néppárt (*People's Party*) tagjai voltak a történelemben szinte az egyetlenek, akik nem hivatalos megnevezésként önmagukra alkalmazták – mégpedig pozitív értelemben – a populista jelzőt. Az amerikai Néppártot vagy Populista Pártot 1891-ben hozták létre farmerek, kisiparosok, kiskereskedők és vidéki értelmiségiek az USA közép-nyugati államaiban. Céljaik közé tartoztak az amerikai pártrendszer és politikai élet plurálisabbá tétele és demokratizálása közvetlenebb képviseleti módszerek – például az elnökjelölti előválasztás, a népszavazás vagy a szenátorok közvetlen megválasztása – révén, a nyolcórás munkaidő bevezetése, a farmereknek kedvező hitelezési- és adórendszer, a női választójog, illetve általánosabb értelemben a farmeréletforma védelme a „rablóbárók", vagyis a vasútmágnások, marhatenyésztő nagybirtokosok és a kereskedelmi-pénzforgalmi nagytőke elleni harcban.

Paár Ádám könyve két fő részre tagolódik. Az elsőben az amerikai populisták történetét követi nyomon, jelentős figyelmet szentelve a mozgalom szociális hátterének, politikai mentalitásának és szimbólumrendszerének, mindezeket elhelyezve az Egyesült Államok polgárháború (1861–1865) utáni politikai és társadalmi fejlődésének folyamatában. A másodikban pedig a 19. század utolsó harmadának és a 20. század első felének magyar eszmetörténetében keres az amerikai agrárpopulistákkal rokonítható politikai gondolkodókat, mozgalmakat és eszmeáramlatokat vizsgál. A két elem szervesen kapcsolódik egymáshoz, ám az első rész tekinthető önálló kismonográfiának is. Hazánkban az utóbbi évtizedekben többen foglalkoztak már az amerikai Néppárt és populista mozgalom történetével és jelentőségével. Borbándi Gyula, Bozóki András, Gyurácz Ferenc, Papp István és Bartha Ákos írásai után azonban ez az első monografikus igényű tudományos munka az amerikai populistákról.

Az Egyesült Államok populista mozgalma nem ismeretlen a nemzetközi – főleg amerikai – történetírás előtt. A hidegháború első évtizedeiben sokan, például Richard Hofstadter, a totalitarizmus-paradigma hatása alatt protofasiszta (esetleg protokommunista) jelenségnek tekintették az amerikai agrárpopulistákat. A feltételezést valószínűleg Seymour Martin Lipset politikaszociológiai és választástörténeti kutatásai is erősítették. Lipset ugyanis a két háború közti – még szabadon lezajlott – németországi választásokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a nemzetiszocialista szavazóbázis jelentős részét az a főleg vidéki, „önálló egzisztenciákból" álló kispolgári réteg alkotta, amely néhány évtizeddel korábban még a liberális és centrista pártokat támogatta. Lipset úgy látta, a deklasszálódási pánik, illetve a különböző szociális, etnikai és felekezeti konfliktusoktól, villongásoktól való félelem, a nagytőkével és a szakszervezetekkel szemben egyaránt gyanakvó egykori szabadelvű kispolgárságot a hitlerizmus irányában radikalizálta, ezt nevezte ő a „középrétegek szélsőségességének" (*extremism of the middle*).[1] A szociális háttér és a politikai konfliktusok

1 Ld. Lipset, Seymour Martin: Social Stratification and „Right-Wing Extremism". *The British Journal of Sociology* (10. évf., 4. sz.), 1959. dec., 346–382.

összefüggése bizonyos modernizációs problémákkal lehetővé tennék, hogy Lipset érdekes és provokatív megfigyelését az amerikai populistákra alkalmazzuk. Ám Paár – elismerve, hogy az amerikai agrárpopulizmus mögött modernizációs válságjelenségek állnak – ezt az olvasatot meggyőzően cáfolja, amennyiben Lawrence Goodwyn és Charles Postel nyomán az amerikai farmermozgalmat reformer és radikális-demokratikus politikai jelenségnek tekinti. Állítása szerint a populizmus az Egyesült Államokban azt a történeti funkciót látta el, amelyet az egykorú szociáldemokrácia Európában, nevezetesen azt, hogy elősegítette a választási–választójogi reformot, a társadalombiztosítási és népjóléti rendszer kiépülését és a politikai élet demokratizálódását.

Ugyanakkor nem tagadható, hogy a populista mozgalomnak voltak olyan kulturális sajátosságaik, amelyeket egyértelműen konzervatívnak tekinthetünk. Ide tartozik a nativizmus, vagyis az Egyesült Államokban élő nem fehér, nem angolszász és nem protestáns népességgel szembeni ellenszenv, lényegében bevándorlóellenesség. A kisközösségi–felekezeti beágyazottság és az amerikai farmeréletforma értékének hangsúlyozása a városi kozmopolitizmussal és Európa-másolással szemben, kiegészítve a hagyományos határvidéki (*frontier*) romantika bizonyos elemeivel szintén konzervatív vonásnak tekinthető. A populista mozgalommal kapcsolatos viták másik eleme éppen a konzervatív és reformer jellemzők aránya és fontossága körül zajlott és zajlik. Ez első látásra ellentmondásnak tűnik, ugyanakkor az amerikai eszmetörténetben nem teljesen kibékíthetetlen ez az ellentét. Az Egyesült Államok farmermozgalmainak hátterében ugyanis alapvető ihletként a jeffersoni farmerdemokrácia gondolata áll. Már Dumas Malone is felvetette főművében, hatalmas, hatkötetes Jefferson-biográfiájában,[2] hogy az USA harmadik elnöke legalább annyira volt arisztoteliánus agrárkonzervatív, mint rousseaui agrárromantikus. Arisztotelész ugyanis úgy gondolta, hogy a konszolidáltan demokratikus államélet alapja a kisbirtokos földművelő- és pásztornépesség dominanciája, hiszen ezek a csoportok – minthogy idejük nagy részében saját földjük művelésével és családjuk kormányzásával vannak elfoglalva – kevésbé befolyásolhatók a városi népszónokok demagógiája által (*Politika* 1328b). Az agrárpopulizmus konzervatív karakterének látszólag ellentmondhatnak a női emancipációs követelések, ám Rousseau és Tocqueville olvasói jól tudják, hogy a nők politikai és szociális egyenlősége nem mond feltétlenül ellent a hagyományos, tehát elkülönült nemi szerepek bizonyos mértékű fenntartásának.[3]

A „reform általi megőrzés" az az eleme az amerikai agrárpopulizmusnak, amely első ízben kapcsolódott a magyar történelemhez, s így Paár Ádám könyvének második feléhez is. A magyar politikai gondolkodás személyes tapasz-

2 Malone, Dumas: *Jefferson and His Time, I–VI*. University of Virginia Press, 1948–1981. Különösen az utolsó kötetet: The Sage of Monticello.

3 Tocqueville, Alexis de: Az amerikai demokrácia. Ford. Ádám Péter – Frémer Jusztina – Kiss Zsuzsa et al. Bp., 1993, Európa, 833.

talatok révén első ízben a 19. század utolsó harmadában fedezte fel az Egyesült Államokat. Fiatal arisztokraták, mint Széchényi Imre és Andrássy Géza ugyanis az 1880-as években amerikai tanulmányútra mentek, ahol az agrárpolitika telepítési gyakorlata (*homestead*-rendszer) mellett annak szociális vonatkozásaira is felfigyeltek. Ahogy Paár könyvéből is kitűnik, az agrárius konzervatizmus nem egyszerűen a nagybirtok anyagi érdekvédelmét jelentette, hanem egyben modern konzervatív reformpolitikát is, amelyet ráadásul nemzetközi kitekintés is jellemzett – ez utóbbit nevezte Szabó Miklós újkonzervatív internacionalizmusnak. A 19. század második felében konzervatív államférfiak, például Disraeli miniszterelnök és Bismarck kancellár is vezettek be szociális és jóléti reformokat, amelyekkel a társadalmi stabilitás fenntartását célozták. Hozzájuk hasonlóan a magyar agráriusok vezéralakja, Károlyi Sándor a gazdaszövetkezeti és faluközösségi mezőgazdaságban egyrészt középosztályteremtő lehetőséget látott, másrészt a társadalom – hosszú távon elkerülhetetlennek ítélt – demokratizálódásának ellenőrzött mederben tartását, a radikalizmusoktól való távolság megőrzését, illetve a kisbirtokos rétegek proletarizálódásának[4] megakadályozását, lassítását. Ez a reform általi életformavédelem adja az alapját az amerikai farmermozgalom érzelmi töltetének, amely a populista mozgalom konzervatív jellegét erősíti, legalábbis ebben a tekintetben.

A kötetnek azon részében (Jászi Oszkár „liberális szocializmusáról", illetve a népi írókról szóló alfejezetek), amelyben Paár az amerikai populizmus lehetséges magyarországi eszmerokonaival foglalkozik a két háború közötti időszakban, érzésem szerint néhány ponton talán kifogásolható szerzői döntéseket hoz. Jászi esetében nem tartom szerencsésnek, hogy a szerző határozott szándéka szerint az 1919 utáni munkásságra összpontosít. Jászi kétségtelenül az emigráns korszakában vázolta fel összefoglaló igényűnek szánt, és már csak jóval a halála után megjelent *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* című megjelent fontos elméleti művét.[5] Paár ugyan összefogottan és elfogultságtól mentesen rekonstruálja az emigráns Jászi politikai gondolkodását, de meggyőződésem szerint Jászi politikai fénykora a 20. század első két évtizedére tehető. Ekkor foglalkozott ugyanis közvetlenül, aktívan és eredeti módon a régi Magyarország politikai és társadalmi reformjának lehetőségével. Így Paár Ádám részéről hatékonyabb lett volna, ha Jászinak a magyar parasztságot is érintő reformelképzelései forrásának az első világháború előtt kifejtett munkásságot tekinti, amelyet még nem érintett a bolsevik kommunizmus és a Tanács-

4 Vagyis hogy a kisbirtokosok ne süllyedjenek mezőgazdasági bérmunkássá, vagy ne váljanak városi szegénnyé.

5 Jászi történeti jellegű tévedése természetesen ott érhető tetten, hogy a különböző 19. századi utópikus és kispolgári szocializmusváltozatokkal (Proudhon, George, Owen) állítja szembe az októberi forradalmat és következményeit. Holott eszmetörténeti értelemben a leninizmus a német–osztrák reformista szociáldemokrácia eltorzulásával jött létre, ahogy erre már a legkorábbi baloldali (tehát nem liberális és nem harmadikutas) bolsevizmuskritika is rámutatott Szabó Ervintől Rosa Luxemburgon át Karl Korschig.

köztársaság politikai tapasztalata. Ugyanide tartozik a szociáldemokrácia kérdése is. Ahogy már említettem, Paár az amerikai populizmust az európai szociáldemokrácia megfelelőjének vagy helyettesítőjének tekinti az Újvilágban. Ez kétségtelenül érdekes állítás, ugyanakkor a könyvben nem találkozunk sem felvetett szempontokkal, sem kifejtett elemzéssel ehhez az összehasonlításhoz. Ha az amerikai populizmusban alapvetően az agrárnépesség és a társadalmi–politikai modernizáció – bizonyos esetekben termékeny – konfliktusának jelenségét látjuk, miként Paár Ádám teszi, akkor ugyanerről a problémáról eszünkbe juthat a korszak egyik leghíresebb ilyen irányú könyve, Karl Kautsky klasszikus munkája az agrárkérdésről (*Die Agrarfrage*). Annál is inkább, mivel ez a könyv mind Leninre.[6] mind az őt olvasó Erdei Ferencre s így a magyar népi mozgalomra is hatást gyakorolt. Kétségtelen, hogy Paár említést tesz a magyar századforduló agrárszocializmusáról, mint az amerikai populizmussal potenciálisan rokon történeti jelenségről, ám elsősorban különbséget állapít meg. Ez pedig abban áll, hogy a földművelő társadalom modernizációs problémájának két eltérő szakaszával állunk szemben: az Egyesült Államokban már polgárosodott farmernépesség konfliktusát látjuk a szintén modern pénzarisztokráciával, Magyarország esetében a 20. század első felében a még polgárosodás előtt álló szegényparaszti – sok esetben munkanélküli – agrárproletariátust, szemben a világi és egyházi nagybirtokrendszerrel, illetve a hivatalnoki és katonai elitekkel.[7]

Ugyanez a modernizációs fáziskülönbség az oka – ezt Paár is említi – a magyar népi mozgalom és az amerikai populisták közötti lényegi különbségnek. A népiek ugyanis elsősorban a magyar szegényparasztság jellegzetesen kelet-európai helyzetének és problémájának szószólói voltak, s erről az alapállásról fogalmazták meg az egész társadalomra kiterjedő reformelképzeléseiket. Paár Ádám azon kérdésére, hogy ezzel együtt is beszélhetünk-e ugyanazon értelemben észak-amerikai és kelet-közép-európai kontextusban (történeti) populizmusról, a lehetséges válaszok egyike az, hogy igen, ám nem egészen azon politikai mozgalmak kapcsán, amelyekben Paár keresi a hasonlóságot. A két világháború között ugyanis léteztek Magyarországon az amerikai populistákéhoz hasonló politikaszociológiai hátterű jelenségek. A kispolgári demokratizmus, (kis)vállalkozói radikalizmus, szubszidiarista elkötelezettség, erőteljes felekezeti és lokálpatrióta jelleg – én az amerikai példa nyomán ezeket tekintem a korszak körülményei között „populizmusnak"[8] – legjobb magyar példáit

6 Lenin politikai problémája a valamilyen mértékben premodern, posztfeudális – tehát már nem jobbágyi, de még nem polgárosodott – állapotban levő kelet-európai agrárnépesség ellentmondásos viszonya a szocializmushoz.

7 Akkori nevén az „úri középosztállyal".

8 Vitán felül áll, hogy az amerikai populisták – különösen a mozgalom előzményei és kísérőjelenségei okán – képviseltek bizonyos munkásérdekeket, ám a Néppárt ezekkel együtt sem tekinthető dominánsan munkás- vagyis proletárpártnak.

a két háború közti kisgazdák[9] és Rassay radikális (liberális) demokratái adják, budapesti környezetben pedig Vázsonyi Vilmos pártja.[10] Ezek egyaránt oligarchia- és plutokráciaellenes demokratikus politikát képviseltek az „önálló egzisztenciák" (birtokos gazdák, kisiparosok, kiskereskedők, ügyvédek) érdekeinek nevében, kiegészülve az egyházi értelmiség (elsősorban protestáns és izraelita lelkipásztorok, világi vezetők) kulturális jegyeivel.

Kétségtelen, hogy a népi mozgalomban is megjelent a nyugati–északi szövetkezeti farmereszmény, mindenekelőtt Kovács Imre gondolkodásában, illetve Kodolányi és Boldizsár skandináviai útinaplói révén. Ám nem szabad elfelejtenünk, hogy a népiek többségéhez nem az agrármodernizáció és paraszti polgárosodás nyugati mintái álltak a legközelebb, hanem valami más. Éppen ez a népieken belül is különbözőképpen felfogott „valami más" az a probléma, ami a népi mozgalom kutatásának alapját képezi. Vagyis a kérdés nem a népiek legnagyobb közös osztójára, nevezetesen a választójogi és földreformra, a társadalombiztosítás kiterjesztésére és a társadalmi mobilitás elősegítésére vonatkozik. Ez ugyanis még nem a „harmadik út" lenne, hanem egyszerűen az „első út" népi megfogalmazása. A valódi kérdés az, hogy az általános reformprogramon túlmenően mi tekinthető a népi mozgalom – és ezen belül is az egyes népi gondolkodók – sajátszerűségének.

Megítélésem szerint ugyanígy különbség érhető tetten a populizmus és a népiség művészi megjelenéseiben. Paár Ádám könyve végén három, általa populistának tartott regényt elemez, harmadikként Jack London *A Vaspata* című 1907-es alkotását. Ez jellegzetes kispolgári disztópia, vagyis olyan negatív jövőkép, amelyben a kispolgári rétegek félelmei öltenek testet. Az egykoron „aki tisztességesen dolgozik, az boldogul" polgári jelszavának élő farmerek és kisvállalkozók szabadságát elsöpri a plutokraták totalitárius zsarnoksága, proletarizálva és jogfosztva a farmergazdák és kisiparosok szabad társadalmát. A népi gondolat művészi megnyilvánulása nem az ilyen hanyatlás riasztó lehetőségét, hanem a jobbágyi állapot meghosszabbodását panaszolja el. Adynál a zsellérek „siratják a semmit, a mást", amíg „a gróf tán épp agarász" (*A grófi szérün*), a fiatal Illyésnél pedig „nyolcvan év robot után sem lel a cseléd hazára" (*Három öreg, III*).

A fent vázolt problémák meggyőződéseim szerint két okra vezethetők vissza. Az egyik a könyv két felének műfaji aszimmetriája. Míg az elsőben Paár politika- és társadalomtörténeti fókuszt alkalmaz, addig a másikban alapvetően összehasonlító eszmetörténet-írásra tesz kísérletet. Így viszont Paár figyelmét elkerülik a 20. század első felének azok az általam felsorolt magyarországi politikai törekvései, amelyek talán közelebb állnának az amerikai farmermozgalom szociológiai és mentalitásbeli jellemzőihez. A másik, szintén módszertani ok,

9 Ld. Vida István: F*ejezetek a Független Kisgazdapárt történetéből*. Bp., 2001, MTA, 3–104.

10 L. Nagy Zsuzsa: A liberális polgári ellenzék pártjai és szervezetei (1919–1944). In *Történelmi Szemle,* 1979 (19. évf.), 335–360.

hogy a szerző – szerintem egyébként szerencsés módon – történeti leírásában szándékosan figyelmen kívül hagyja az elmúlt évtizedek terjedelmes populizmusirodalmát. Összehasonlító célzattal azonban érdemes lehet alapul venni Margaret Canovan tipológiáját,[11] amely az agrárpopulizmus gyűjtőfogalmán belül három különböző kategóriát állapít meg: a gazdaradikalizmust, a parasztmozgalmat és az értelmiségi agrárszocializmust. Számomra úgy tűnik, az amerikai populisták helye – a kisgazdákkal együtt – az első, míg az orosz narodnyikokhoz hasonlóan a magyar népieké a harmadikban van.

Paár Ádám könyve mindenekelőtt jó könyv. Illeszkedik az utóbbi évtized azon könyveinek sorába – elég ha Ablonczy Balázs vagy Hatos Pál köteteire gondolunk –, amelyek bár teljes értékű tudományos munkák, ezzel együtt azonban ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő alkotásokként is felfoghatjuk őket. Ebben Paár Ádámnak segítségére van a kötet vonzó fizikai kiállítása, világos és gördülékeny nyelvezete, befogadható stílusa és a szerző azon képessége, hogy az anyag gazdagsága folytán egymástól térben és időben távol álló jelenségeket és kérdéseket könnyed és elegáns, ám informatív módon tárgyaljon. Elmondható, hogy Paár könyve eléri saját kimondott-kimondatlan célját, amely a magyar tudományos és azon kívüli olvasóközönség szemében rehabilitálni szeretné a populizmus közéletileg terhelt fogalmát, bemutatva a történetileg létező „jó populizmus" gyökereit és jellemvonásait. A kötet hasonlóan színvonalas, a 19. és 20. századi magyar eszmetörténettel foglalkozó második fele pedig gondolkodásra és bizonyos pontokon vitára is készteti az olvasót. Ez pedig a jó és hiánypótló könyvek egyik legfontosabb jellemvonása.

11 A kérdést kielégítően összefoglalja Bartha Ákos: Tojástánc a populizmusok körül. A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói. In *Múltunk,* 2014, 4. sz., 58–104.